

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 11 maja 2021 r.

Poz. 2157

UCHWAŁA NR XXXI/274/2021 RADY MIEJSKIEJ W PIASKACH

z dnia 30 kwietnia 2021 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Piaski na lata 2021-2024

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity: Dz. U. 2020 r. 713, z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 1, ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 282, z późn. zm.), po uzyskaniu opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Piaski na lata 2021-2024*, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Piask.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

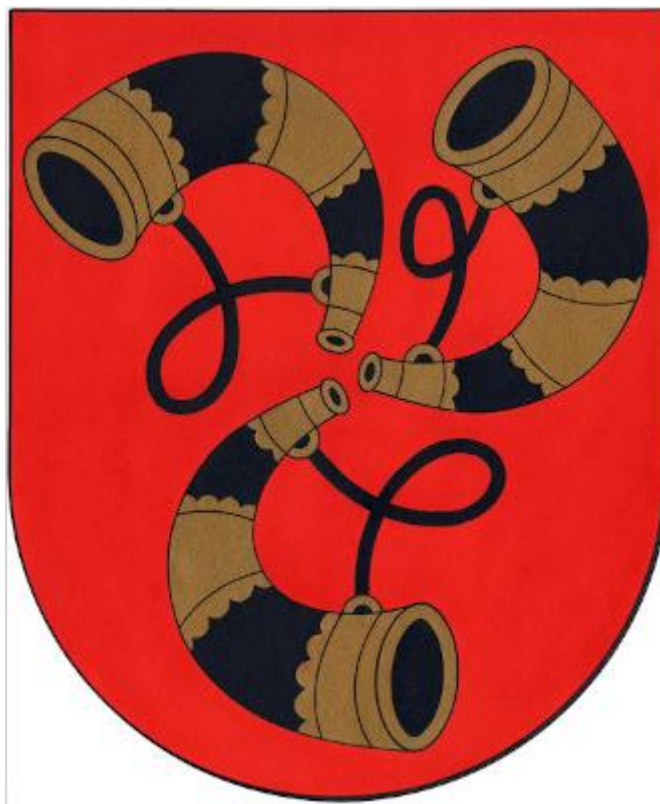
Przewodniczący Rady
Miejskiej

Paweł Podgórski

**Załącznik nr 1
do Uchwały Nr XXXI/274/2021
Rady Miejskiej w Piaskach
z dnia 30 kwietnia 2021 roku**

GMINA PIASKI

CZTEROLETNI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY PIASKI na lata 2021-2024

Tekst:

Jacek Studziński

Lublin 2020

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
  - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
  - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu
5. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
  - 5.1. Zarys historii obszaru gminy
  - 5.2. Zabytki nieruchome
  - 5.3. Zabytki ruchome
  - 5.4. Zabytki archeologiczne
  - 5.5. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
  - 5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
  - 5.7. Zabytki w Gminnej Ewidencja Zabytków
  - 5.8. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
  - 7.1. Priorytety programu opieki
  - 7.2. Kierunki działań programu opieki
  - 7.3. Zadania programu opieki
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
11. Realizacja i finansowanie przez gminy zadań z zakresu ochrony zabytków

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania są zabytki znajdujące się na obszarze administracyjnym miasta i gminy Piaski, stanowiące zasadniczy element dziedzictwa kulturowego. Powiązane jest to z ustawowymi zapisami opieki nad zabytkami, realizowanymi przez Państwo, między innymi za pośrednictwem organów samorządowych, stąd też władzom gmin została przypisana ważna rola w ochronie dziedzictwa kulturowego na podległych im terenach. Związana jest z tym konieczność opracowania kompleksowej i wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie Gminy, która będzie realizowana w czteroletnich cyklach.

Program jest także swego rodzaju rozwinięciem założeń przyjętych w *Strategii Rozwoju Gminy Piaski w latach 2016-2023* oraz zamierzeń właścicieli obiektów zabytkowych, których działalność, powiązana jest z ochroną dziedzictwa kulturowego. W swych założeniach *Gminny Program Opieki nad Zabytkami* wskazuje kierunki działań podejmowanych przez gminę, mających na celu szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego. Głównym celem jest zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków i określenie zadań, jakie winny być realizowane w latach **2021-2024**, przy uwzględnieniu planów i możliwości organizacyjno-finansowych właścicieli zabytków. Program określa stan pożądaný, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami na terenie gminy Piaski: wskazuje potrzebne do wykonania zadania i podpowiada sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń ochronnych, organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych i promocyjnych.

Zgodnie z przyjętymi założeniami w ustawach i opracowaniach wyższego szczebla, celem programu jest także dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Piaski, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Niezwykle ważne jest także, aby poprawa ta dokonywała się przy aktywnym współdziałaniu mieszkańców, w różnych formach ich życiowej aktywności, zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz samorządowych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki oraz jej stymulowanie, tworzenie i wspieranie inicjatyw z tym związanych.

Jak wcześniej wspomniano program przygotowany na lata **2021-2024** blisko powiązany jest ze Strategią Rozwoju, której cele winny być realizowane zgodnie z przyjętym założeniami. Powyższa kwestia dotyczy także pozostałych właścicieli zabytków, którzy zdecydowali się na współpracę z władzami gminy lub samodzielnie podjęli się opieki na zabytkami. Niezwykle istotny jest fakt, by dzięki realizacji powyższych założeń poprawie uległ stan cennych zabytków wpisanych do rejestru, gminnej ewidencji zabytków bądź rozpoczęto tym w okresie prace konserwatorskie przy obiektach, których stan systematycznie pogarszał się.

Należy także podkreślić, że wskazane w Programie zadania do realizacji i proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce. Program opieki nad zabytkami już z samej swej nazwy i definicji określonej w ustawie jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną w kwestii ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 282 z późn. zm.), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków do:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków burmistrza należą w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy (w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Miasta, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu burmistrz, sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miasta.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do zakresu działania samorządu gminnego należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze lokalnym w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 2 i 6). W szczególności zadania własne obejmują sprawy min.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, kultury, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKINAD ZABYTEKAMI

W trakcie sporządzaniu niniejszego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla gminy Piaski wykorzystano m.in.:

akty prawne:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r., poz. 282),
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 293 z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (tekst jednolity: Dz. U. z 2015 r., poz. 774, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r. poz. 55, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (tekst jednolity: Dz. U. z 2018 r., poz. 2337 z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r., poz. 1057 z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r., poz. 1219),
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2020 r., poz. 1990, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 902 z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity: Dz. U. z 2020., poz. 1333, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r., poz. 194, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r., poz. 713, z późn. zmianami),
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479, z późn. zm.).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661).

akty prawa miejscowego i dokumenty strategiczne Gminy Piaski :

- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XXXI/221/2001 z dnia 28 grudnia 2001 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski (zmiana dot. Gardzienic Pierwszych) – uchwała Rady Miejskiej nr VII/47/2007 z dnia 29 czerwca 2007 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XIII/93/2008 z dnia 15 lutego 2008 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XXIV/160/2009 z dnia 27 stycznia 2009 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XXXIX/264/2010 z dnia 9 marca 2010 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XLII/294/2010 z dnia 27 maja 2010 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr VI/26/2011 z dnia 9 marca 2011 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr VII/30/2011 z dnia 28 marca 2011 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XV/1091/2011 z dnia 29 grudnia 2011 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XX/138/2012 z dnia 27 czerwca 2012 r.
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XXXVII/270/2017 z dnia 30 czerwca 2017 r.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Piaski – uchwała Rady Miejskiej nr XLV/334/2014 z dnia 26 września 2014 r. (zmiana Studium z 2005 r.)
- Strategia Rozwoju Gminy Piaski w latach 2016-2023 – uchwała Rady Miejskiej nr XIII/87/2015 z dnia 29 grudnia 2015 r.

- Lokalny Program Rewitalizacji gminy Piaski na lata 2016-2020 z perspektywą do 2023, uchwała Rady Gminy nr XXXV/262/17 z dnia 26 maja 2017 r.

dokumenty programowe wojewódzkie:

- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie Lubelskim na lata 2019-2022, uchwała nr IX/160/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.,
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r.,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXXIV/559/13 z dnia 24 czerwca 2013 r.
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (przyjęty przez Komisję Europejską 12 lutego 2015).
- Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2014-2020 (przyjęty w 2017 r.).

krajowe dokumenty programowe z zakresu dóbr kultury:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami 2019-2023 (przyjęty przez Radę Ministrów - uchwała nr 82 z dn. 13 sierpnia 2019), opracowany przez specjalny zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. Dr hab. Bogumiły Rouby;
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

We wspomnianej Ustawie z 23 lipca 2003 r. szczególnie mocno zaakcentowano zasadę, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Rozpatrywanie kwestii uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i dążenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Według stanu na październik 2020 r. obowiązuje opracowany przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2023*, przyjęty uchwałą nr 82/2019. Przyjęte są w nim podstawowe założenia programowe ukierunkowane na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część zaakcentowanych celów i kierunków działań winna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach: integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości. W odniesieniu do samorządów oznacza to m.in. *zwiększenie zaangażowania, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę*

i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

Z powyższymi działaniami m.in. wiążą się:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami jak Policja; kampanię społeczno-edukacyjną w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom a rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

2. Założenia Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013 będące uzupełnieniem Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2020). Zgodnie z podstawowymi założeniami NSK zasadniczym celem strategii winno być działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, dlatego też przyjęto następujące priorytety:

- Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe (zmierzające do materialnej poprawy stanu zabytków), ich adaptacja i rewitalizacja oraz zwiększenie dostępności dla nich mieszkańców, turystów i inwestorów.
- Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie sfery dziedzictwa za niezbędny warunek rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2 Ustalenia dla Gminy Piaski zawarte w dokumentach strategicznych, planistycznych (wojewódzkich i lokalnych) dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego.

I. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

W *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa* podkreślono konieczność połączenia kierunków polityki przestrzennej z działaniami na rzecz rozwoju kultury i ochrony walorów przyrodniczo - krajobrazowych regionu. W związku z powyższym wskazano Piaski (s. 57) jako miasto wspomagające dyfuzję potencjału metropolitalnego. Na s. 58 odnotowano Gardzienice jako jeden z ośrodków priorytetowych w zakresie rozwoju funkcji kultury, jednocześnie posiadający ugruntowane znaczenie i tradycje kulturotwórcze. W rozdziale dotyczącym warunków realizacji regionalnej polityki rozwoju wyszczególniono ochronę zlewni rzek - Sierotki, górnej i środkowej Czerniejówki oraz górnej i środkowej Giełczwi (s. 62-63), jako tzw. krajobrazy priorytetowe, które należy chronić przy wszelkiego rodzaju inwestycjach. W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego wymieniono Piaski (s. 78) jako miasto włączone do pasma kulturowego związanego z Janem III Sobieskim.

II. Zaktualizowana Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020.

Wśród priorytetów rozwoju województwa m.in. wskazano - ochronę i pomnażanie dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego. Jediną miejscowością odnotowaną w powyższym dokumencie są Gardzienice i Ośrodek Praktyk Teatralnych „Gardzienice”, wzmiankowane w podrozdziale *Kultura*, jako jeden z podmiotów działających w dziedzinie kultury i posiadających duży wpływ edukacyjny, m.in. w oparciu o swoją bazę materialną i kadrową (s. 49). W dalszej części poświęconej turystyce oraz ochronie dziedzictwa kulturowego podkreślono potrzebę:

1. ochrony krajobrazu kulturowego głównych ośrodków turystycznych,
2. umacniania publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym zapewnieniem systemowych warunków ich finansowania,
3. wykorzystywania dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu wzbogacania rynku pracy (promocja zewnętrzna)
4. stworzenia sprawnego systemu finansowania rewaloryzacji zabytków.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Woj. Lubelskim.

Powyższy dokument, opracowany na lata 2019-2022 ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania wojewódzkiego. Omówiono w nim najważniejsze zadania w zakresie ochrony obiektów zabytkowych i wskazano dwa cele strategiczne - *Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu* oraz *Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny*. W części tekstowej wymieniono (s. 19) zespół pałacowo – parkowy w Gardzienicach Pierwszych, użytkowany przez Ośrodek Praktyk Teatralnych „Gardzienice” jako stanowiący własność Województwa Lubelskiego. Pośród cennych obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Gminy odnotowano historyczny układ urbanistyczny Piasek (s. 31), kościół ewangelicki w Piaskach (s. 35), dwór w Wierchowiska Drugich (s. 43), Tamże wskazano dwory w Wierchowiskach Drugich i Gardzienicach jako przykłady dobrze wykonanych prac remontowo-konserwatorskich.

IV. Strategia Rozwoju Gminy Piaski w latach 2016-2023.

We wspomnianym dokumencie wymieniono (s. 31) kilka miejscowości: Brzezice, Gardzienice, Kawęczyn, Kozice Dolne i Wierchowiska, które z racji nasycenia cennymi obiektami zabytkowymi oraz korzystnego położenia krajobrazowo-przyrodniczego wskazane są do rozwoju turystyki. Z tym także związane jest korzystne położenie terenów usytuowanych w pd.-zach. części Gminy, znajdującej się w otulinie Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego. W dalszej części (s. 35-42) w zwartej formie (tekstowej i tabelarycznej) omówiono zasoby zabytkowe miasta oraz miejscowości znajdujących się na terenie gminy.

Z przeprowadzonej analizy SWOT (s. 51-52) wynika, że mocne strony Gminy to nasycenie cennymi obiektami zabytkowymi, specyficzne walory krajobrazowo-przyrodnicze, marka Teatru „Gardzienice”, korzystne położenie komunikacyjne oraz usytuowanie na szlaku Jana III Sobieskiego. Natomiast pośród słabych stron odnotowano słabo rozwiniętą infrastrukturę turystyczną, brak oferty turystycznej oraz zły stan terenów i obiektów zabytkowych. W nawiązaniu do mocnych stron wskazano jako szansę na szybszy rozwój Gminy wykorzystanie obiektów i terenów zabytkowych połączonych z elementami krajobrazowymi, do celów turystycznych.

W rozdziale **V. 2 Cele Strategiczne** wskazano jako jeden z celów (s. 56) podniesienie

jakości infrastruktury technicznej, co m.in. może korzystnie wpłynąć na dostępność obiektów zabytkowych dla turystyki rozwój turystyki. Wskazano również na konieczność podniesienia aktywności mieszkańców i Gminy w zakresie dbania o zabytki znajdujące się w posiadaniu osób prywatnych jak i samorządowych (s. 60). Podkreślono także na wartości krajobrazowe oraz kulturowe (Teatr „Gardzienice”), które niewątpliwie mają wpływ na rozwój Gminy.

V. Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Piaski.

Powyższy dokument uchwalony w 2001 r., obejmujący obszar Miasta i Gminy, wyczerpująco traktuje kwestie związane z zabytkami. W par. 13 szczegółowo określony zasady postępowania w stosunku do obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków. Znaczna część wymienionych obiektów została przeniesiona w 2017 r. do Gminnej Ewidencji, dzięki czemu otrzymały formę ochrony zgodną z obowiązującym ustawodawstwem. W par. 34 wskazano obiekty, wokół których wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej, dominant architektonicznych i krajobrazowych oraz określono warunki zabudowy i zagospodarowania. W 2007 r. miała miejsce zmiana w planie zagospodarowania przestrzennego dotycząca zespołu dworsko-parkowego w Gardzienicach Pierwszych doprecyzowująca zasady ochrony spichlerza z suszarnią, rządcówki i wartowni, ich rewaloryzacji i ochrony ekspozycji. Zmiany w mpzp jakie miały miejsce w 2008 r. objęły zespoły dworsko-parkowe w Kozicach Dolnych, Wierzchowiska Pierwszych i Siedliszczkach oraz zespół folwarczny w Kębłowie. Ustalono w nich warunki ochrony konserwatorskiej zabudowy znajdującej się w w/w zespołów. Kolejne zmiany miały miejsce w 2009 r. i dotyczyły Czerniejowskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego w zakresie warunków prowadzenia prac archeologicznych. Powyższe ustalenia dotyczące wymienionego obszaru dwukrotnie rozszerzono w 2010 r. W 2011 r. trzykrotnie przeprowadzano zmiany w mpzp związane z warunkami prowadzenia prac archeologicznych na obszarach: 4UC,MN, w Czerniejowskim Obszarze Krajobrazu Chronionego oraz na drogach ekspresowych S 12 i S 17. W 2012 r. ponownie miały miejsce zmiany w planie na terenie Czerniejowskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego w zakresie warunków prowadzenia prac archeologicznych. Pośród zmian, jakie nastąpiły w kolejnych latach należy odnotować z 2017 r., które były związane z zasadami ochrony zespołu dworsko-parkowego w Brzeżicach położonego w obrębie Czerniejowskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego.

VI. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Piaski na lata 2016-2020 z perspektywą do 2023, r.

We wspomnianym opracowaniu pokrótce omówiono historię Piask (s. 19-21) oraz wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdujące się na terenie Gminy. Pośród problemów dotyczących Gminy wskazano niezadawalający stan niektórych zabytków (w szczególności tych, które są w rękach prywatnych i są wykorzystywane jako obiekty zamieszkania oraz nie są ogólnodostępne), niszczące ruiny barokowego zboru kalwińskiego na terenie miasta Piaski, zaniedbany cmentarz żołnierzy poległych podczas I wojny światowej na terenie sołectwa Gardzienice Drugie oraz zaniedbany cmentarz żydowski – kirkut w mieście Piaski; (s. 83-84). Wspomniane problemy ponownie odnotowano we Wnioskach (s. 86). W Tomie II LPRGP na s. 47 wskazano rewitalizację wzgórza Kościelec (d. zbór kalwiński) jak jeden z priorytetowych projektów pn. *Zachowanie dziedzictwa kulturowego w gminie Piaski – ruin zboru kalwińskiego „Kościelec”*. Jako projekt współtowarzyszący wskazano - *Odnowę i zagospodarowanie zdegradowanych terenów wokół ruin Zboru Kalwińskiego „Kościelec”*. Na powyższe zadania preliminowano blisko 4,3 mln zł. Trzecim projektem rewitalizacyjnym jest *Zagospodarowanie terenu cmentarza z I Wojny Światowej położonego w m. Gardzienice Drugie*, na które przeznaczono 153 tys. z funduszy MKiDN. Ponadto w Projekcie nr 10 wskazano na konieczność przeprowadzenia prac remontowo-budowlanych na terenie zespołu dworsko - parkowego w Brzezicach, który ma zostać przeznaczony na ośrodek terapeutyczny dla osób uzależnionych od Internetu.

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

5.1. Zarys historii Piask i okolicznych miejscowości.

Piaski – brak przywileju lokacyjnego nie pozwala na określenie czasu założenia miasta, wiadomo jedynie, że erekcja miasta miała miejsce na gruntach wsi Pogorzały Staw, o której pierwsze wzmianki pochodzą z 1401 r., gdy właścicielem był Jan Pałka Obermuntowicz. Prawa miejskie Piaski otrzymały przed 1470 r., gdyż w tym roku ówczesny właściciel Jan Swyrczowski uzyskał od króla Zygmunta I przywilej na urządzenia jarmarków dla już istniejącego miasta. W tym czasie w Piaskach funkcjonował drewniany kościół parafialny pw. św. Mikołaja. Pierwsze wzmianki o parafii pochodzą z 1326 r. Częściowo murowaną świątynię wzniesiono ok. 1530 r. dzięki fundacji Pawła Troszczyka i Mikołaja Starorzeckiego. W. 2 poł. XVI w. dobra stały się własnością Jana Orzechowskiego, który uzyskał dla mieszczan szereg

korzystnych przywilejów, pozwalających na szybszy rozwój miasta. Jego syn - Stanisław sprowadził ok. 1570 do Piask arian, co zapoczątkowało uczynienie z miasta ważnego ośrodka innowierczego. Przed 1624 r. nowym właścicielem został Andrzej Suchodolski, także arianin, fundator nowego zboru, zamkniętego w 1645 r., po przejściu Adama Suchodolskiego na protestantyzm. Z 1 poł. XVI w. pochodzą pierwsze informacje dotyczące osiedlających się w mieście Żydów, którzy dopiero w 1785 r. dostali pozwolenie budowy bożnicy. Skomplikowane podziały wewnątrz rodziny Suchodolskich i zewnętrzna sytuacja polityczna na pocz. XIX w. w istotny sposób przyczyniły się do stopniowego upadku gospodarczy miasta. W 1823 r. dobra piaseckie nabył Ignacy Szlubowski, który swoimi działaniami inwestycyjnymi spowodował krótkotrwałe ożywienie, wstrzymane w trakcie posiadania przez kolejnych właścicieli Leuchtów i Bobrowskich. W 1869 r. Piaski utraciły prawa miejskie, co niekorzystnie wpłynęło na rozwój miasta, nadal mającego rolniczy charakter z nielicznymi, niewielkimi warsztatami rzemieślniczymi. Sytuacja ta utrzymała się do II wojnie światowej.

Gardzienice – wieś szlachecka pierwszy raz odnotowana w dokumentach z 1409 r., gdy wymieniono dwóch kmieci Stefana i Marka. Pierwszym znanym właścicielem był Jan Gardzinka wymieniony w 1416 r. Do końca XVI w. miała kilku właścicieli, między którymi należy odnotować Mikołaja Suchodolskiego i Jana Oleśnickiego. Na pocz. XVII w. wieś należała do Snopkowskich, którzy w 1614 r. sprzedali ją arianinowi Krzysztofowi Spinkowi. Przez następne pół wieku dobra wielokrotnie przechodziły z rąk do rąk, pozostając jednak w kręgu znanych innowierców: Orzechowskich, Suchodolskich i osób z nimi spokrewnionych.

Wspomniane rodziny były wyznawcami nie tylko arianizmu, ale i kalwinizmu. W 1680 r. Gardzienice stały się własnością bratanka hetmana Stefana Czarnieckiego, pisarza koronnego, Stanisława Stefana Czarnieckiego, gdy ten poślubił tutejszą dziedziczkę Katarzynę Hulewiczównę. Po Czarnieckich niemal na cały wiek dobra przeszły na własność Potockich, którzy walnie przyczynili się do nowego ukształtowania założenia. Kolejni właściciele majątku - Lemańscy, S. Cześniak, F. Kleniewski i A. Iwański sukcesywnie rozbudowali założenie. Ostatnim właścicielem dóbr, aż do reformy rolnej w 1944 r. był W. Głogowski.

Gardzienice Drugie - pierwotnie folwark dóbr gardzienickich, krótko przed r. 1880, odłączony od dóbr, w ramach rodzinnego podziału majątku. Odtąd określany jest w źródłach jako: Gardzienice Kolonia, Borek, Kolonia Borek lub Granicznik. W skład dóbr Gardzienice wchodziły w 2 poł. XIX w. oprócz Borku – folwarki Gardzienice, Żegotów, Podgranicznik oraz 2 wsie: Gardzienice i Wola Gardzienicka. Podczas wspomnianego rozdziału majątności, folwark pozostał przy rodzinie Lemańskich, właścicielach dóbr w 2 poł. XIX w. Borek pozostał

własnością rodu Lemańskich do r. 1907. Wtedy to przeszedł drogą spłaty, na własność tylko jednej z siostr – Felicji, żony Artura Rzewuskiego. W l. 20 XX w. grunty majątku gardzienickiego były w kilku etapach rozparcelowywane. W rękach Rzewuskich folwark Borek pozostawał do II wojny św., a w roku 1944 został upaństwowiony.

Brzezice – pierwszy raz odnotowane w materiałach źródłowych w 1330 r. jako Brysca, w związku z przeniesieniem wsi na prawo magdeburskie. Nazwa Brzezice w obecnym brzmieniu pojawiła się w 1381 r. W tym okresie dobra brzezickie stanowiły własność biskupów krakowskich. Dalsze dzieje własnościowe są nieznane, dopiero w XVIII w. odnotowano jako właściciela Aleksandra Lanckorońskiego. Zapewne pod koniec XVIII w. miał miejsce podział Brzeżyc na dwie części Brzezice Wielkie, w których funkcjonował dwór z dużym założeniem ogrodowym oraz Brzezice Małe z niewielkim folwarkiem. Kolejnymi znanymi właścicielami byli wzmiankowani w 1862 r. Zambrzyccy, fundatorzy nowego dworu oraz rozbudowanego zespołu folwarcznego. Po Zambrzyckich dobra znalazły się w posiadaniu rodziny del Campo Scipio, którzy na przełomie XIX/XX w. rozbudowali dwór o skrzydło. Po reformie rolnej majątek stał się własnością Skarbu Państwa. Zabudowania folwarczne przeszły w użytkowanie rolniczej spółdzielni, a we dworze umieszczono szkołę, działającą do pocz. XXI w.

Kawęczyn na przełomie XVIII/XIX w. właścicielem dóbr, w skład których wchodziła Bystrzyca, Kawęczyn i Wierzchowiska był Jakub Rzewuski pisarz koronny Stanisława Augusta Poniatowskiego, uczestnik Insurekcji Kościuszkowskiej. W 1820 r. w ramach podziałów rodzinnych Kawęczyn przypadł jego synowi – Benedyktowi, a następnie wnuczce (1823 r.) Brygidzie Kossakowskiej. W tym czasie była to niewielka miejscowość licząca 14 domostw i folwark z czterema budynkami murowanymi Kossakowscy. W 1838 r. dobra kawęczyńskie nabył J. Polikowski, natomiast od 1878 r. znajdowały się w rękach rodziny Tuszyńskich, od 1930 r. Mariana Kicińskiego, władającego nimi do reformy rolnej z 1944 r. Warto odnotować, że żoną Kicińskiego była Maria Mirska słynna w okresie międzywojennym aktorka i śpiewaczka.

Kozice – miejscowość pierwszy raz wymieniona w 1394 r., gdy król Władysław Jagiełło nadał Stanisławowi z Kozienic wójtostwo w Krasnymstawie. W rękach spadkobierców Stanisława, którzy przyjęli nazwisko Koziccy, wieś znajdowała się jeszcze w XVI w. W 1455 r. odnotowano dwór w Kozicach należący do Mikołaja. Na pocz. XIX w. wieś podzielono na dwie części - Kozice Górne i Dolne, w każdej z nich znajdował się dwór z licznymi budynkami gospodarczymi murowanymi zarówno murowanymi jak i drewnianymi.

Siedliszczki – wieś będąca własnością szlachecką, odnotowana po raz pierwszy w 1452 r. w związku z opisem granic Fajslawic, w trakcie ich sprzedaży. Do 1834 r. wchodziła w skład dóbr piaseckich, następnie wydzielona i przekazana rosyjskiemu oficerowi Janowi Leuchte. W 1870 r. na licytacji nabył ją Michał Smoleński, który w 1895 r. rozprzedał majątek na kolonie. W 1917 r. resztówkę z dworem nabył Jan Czarnecki, w rękach którego znajdowała się do reformy rolnej w 1944 r.

Wierzchowiska – wieś wymieniona w 1383 r. w związku ze sporem o dziesięcinę pomiędzy plebanem z Mełgwi a biskupem. Stanowiła rozdrobnioną własność szlachecką, jako pierwszego znanego właściciela odnotowano w 1409 r. Stanisława Gotardowica. Już w XV w. część rodów zamieszkujących Wierzchowiska przyjęła nazwisko Wierzchowscy. Z których odnotowano w 1531 r. Borysa. W 1676 r. nadal miało miejsce rozdrobnienie własnościowe, gdyż wśród płacących podatki wymieniono Andrzeja Wierzchowskiego, Daniela i Gabryela Iżyckich. Po 1823 r. dobra znajdowały się w posiadaniu Brygidy Kossakowskiej i jej męża, następnie Koźmianów.

Pozostałe miejscowości znajdujące się na terenie Gminy nie posiadają tak odległej czasowo genezy, dlatego też nie odegrały one szczególnej roli w kształtowaniu krajobrazu kulturowego Gminy.

5.2. Zabytki nieruchome.

Urbanistyka i ruralistyka:

Miasto powstało na surowym korzeniu, na ważnym trakcie handlowym tzw. ruskim, przy przeprawie przez Giełczew. Zapewne zgodnie z zamierzeniami właścicieli miało otwarty charakter tj. pozbawione wałów obronnych. Pierwotny rynek był zlokalizowany w pobliżu dzisiejszego kościoła parafialnego, miał kształt prostokąta, od północy opierał się dłuższym bokiem o tzw. trakt ruski tj. dzisiejszą ul. Lubelską, a od południa o nieistniejące dziś przedłużenie ulicy 500-lecia. Przybliżona lokalizacji jest możliwa jedynie dzięki mapie Heldensfelda z 1801 r., natomiast pełną utrudniają zmiany wielkości działek, w wielu przypadkach utrzymujące się od czasów lokacji do współczesności. Obrys rynku został zatarty późniejszą zabudową i zniszczeniami będącymi wynikiem działań wojennych. Z przekazów źródłowych wynika, że układ przestrzenny Piask nie uległ zmianie do k. XVIII w. Na pocz. XIX w. wspomniany rynek został wtórnie podzielony na nowe działki i zabudowany. W poł. XIX w. miała miejsce nieformalna regulacja miasta i wyznaczono nowe miejsce na odbywanie targów i jarmarków przy wylocie ul. Gardzienickiej, ograniczone od północy ul. 500-lecia, od

zachodu Ogrodową. Kolejna regulacja, tym razem oficjalna została przeprowadzona w 1922 r., gdy wytrasowano nowy rynek, usytuowany w obecnym miejscu. Zmiany te, całkowicie odbiegające od pierwotnych rozwiązań, zahamowały chaotyczną zabudowę i umożliwiły rozwój przestrzenny miasta w zaplanowanym kształcie.

Z analizy źródłowych przekazów kartograficznych z końca XVIII w. wynika, że dominującym układem ruralistycznym na tym terenie była jednodrożnica, z obustronną, rozluźnioną zabudową (z czasem zagęszczoną), niekiedy wpisaną w stok wzgórza.

Te najbardziej charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego polskiej wsi układy, niekiedy były wzbogacane tzw. nawsiem czyli terenem położonym w centrum wsi, pierwotnie należącym do wspólnoty, wokół którego lokowano zabudowę np. Kawęczyn.

Architektura sakralna:

Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Piaskach położony przy ul. Lubelska 1, wybudowano ok. 1720 r., jednak tylko część (prezbiterium i zakrystia) była murowana, natomiast pozostałe elementy drewniane. Dopiero w 1852 r. drewnianą nawę zastąpiono murowaną, natomiast zakrystię wzniesiono 1866 r. Podczas I wojny światowej świątynia została poważnie zniszczona, częściowo odbudowana w okresie międzywojennym, a następnie spalona w trakcie II wojny światowej. Odbudowa z lat 1945-48 niemal całkowicie zatarła cechy stylowe pierwotnej budowli, gdyż zachowały się fragmentarycznie mury prezbiterium oraz zakrystia. Kościół jest otoczony murem pochodzącym z 1866 r., z tego samego okresu pochodzi dzwonnica.

Na północ od zabudowań miejskich Piask, przy ul. Łahody, na wzgórzu zwanym „Kościelec” znajdują się ruiny zboru kalwińskiego wraz z pozostałościami ogrodzenia i cmentarzem. W tej części pierwotnie znajdowała się siedziba właścicieli dóbr, w której przejściowo modlili się arianie, do czasu budowy zboru. Zbór zastąpiła nowa barokowa świątynia budowana od 27 października 1783 r., do 1785 r., co potwierdza łacińska data MDCCLXXXV umieszczona nad drzwiami do wnętrza. Głównym fundatorem był właściciel dóbr piaseckich Teodor Suchodolski, którego herb Janina umieszczony został w trójkątnym szczycie wieży. Zmniejszająca się liczba wiernych i brak wsparcia finansowego ze strony właścicieli spowodowały likwidację parafii w 1849 r. i opuszczenie zabudowań, które od tego czasu stopniowo niszczały, aż do stanu daleko posuniętej ruiny. W pobliżu kościoła kalwinów znajdowała się świątynia ewangelików, sukcesywnie niszczonej i rozebrana, podobnie jak dwór Orzechowskich, jeszcze w XIX w.

W południowej części Kawęczyna jest położony drewniany kościół parafialny pw. św.

Józefa Robotnika i św. Antoniego wybudowany w latach 1907-1908 w Siedliszczu, nieopodal Chełma. Po erekcji parafii w 1920 r. mieszkańcy Kawęczyna oraz sąsiednich wsi zakupili świątynię i przenieśli ją na obecne miejsce. Kościół rozbudowano w 1936 r. o dodatkową zakrystię. W 1931 r. wybudowano drewnianą wolnostojącą dzwonnice.

Architektura rezydencjonalna:

Obecnie istniejący dwór w **Brzeżicach** wzniesiono w 1 poł. XIX w., zapewne dla Zambrzyckich, w miejscu starszego pochodzącego z XVIII w. Na przełomie XIX/XX w., gdy dobra znajdowały się w posiadaniu rodziny Scypio del Campo do korpusu dobudowano prostopadłe skrzydło. Po reformie rolnej z 1944 r. we dworze działała szkoła. Od 2010 r. budynek został opuszczony i stopniowo niszczał. Dopiero w roku 2020 rozpoczęto prace remontowo-budowlane przy obiekcie. Wokół dworu zachował się XIX-wieczny park krajobrazowy, z relikdami wcześniejszych nasadzeń (XVIII-wieczna aleja lipowa) oraz budynek gospodarczy z pocz. XX w., przebudowany na mieszkalny. Poza parkiem znajduje się zespół murowanych budynków gospodarczych, powstałych w różnych okresach m.in. pozostałości stodoły i spichlerz z 1868 r., stajnia dworska, częściowo zrujnowana oranżeria oraz fragmenty muru otaczającego zespół z ok. 1900. Nieco późniejsze, gdyż z 1924 r. są - stajnia fornalska, obora dworska i obora fornalska.

W skład zespołu pałacowo-parkowego w **Gardzienicach Pierwszych** wchodzi: pałac, dwie oficyny pałacowe, kaplica ariańska i otaczający całość park krajobrazowy. Najstarszym obiektem w zespole jest wybudowana przez arian (Spinek – ?), obecna piętrowa oficyna, której wschodnią część należy uznać za pierwotny dwór z pocz. XVII w. Po wybudowaniu pałacu, dwór stracił swą podstawową funkcję. W 1 poł. XVIII w. został rozbudowany w kierunku zachodnim o parterową, pięcioosiową oficynę właściwą, która w l. 60. XX w. została rozebrana, a następnie zrekonstruowana w l. 1986–1993. Centralny punktem założenia jest pałac, powstały w 2 ćw. XVII w., z inicjatywy Pawła Orzechowskiego, który przy jego wznoszeniu zatrudnił Mikołaja Śmigieła (lub Slingera) muratora z Lublina. Pałac został zniszczony w 1648 r. przez wojska Chmielnickiego oraz w 1656 r. przez Szwedów ścigających wojska polskie po bitwie pod Gołębim, Na przełomie XVII/XVIII w. przebudowany przez nowych właścicieli – Potockich. Ponownie zniszczony w czasie pożaru w 1802 r., doczekał się jedynie częściowej odbudowy przez Miączyńskich, nadal jednak nie odzyskując reprezentacyjnej funkcji, gdyż – jak wynika ze źródeł z tego okresu – jego część pokryta była słomą. Kolejny właściciel dóbr Adam Siedliski przebudował pałac na spichlerz. Dopiero w poł. XIX w. pałac odzyskał, po kolejnej przebudowie rezydencjonalne funkcje. Następni właściciele

Kleniewski, Iwańscy niewiele wnieśli w bryłę pałacu. Po 1944 r. dobra zostały przejęte na własność Skarbu Państwa. Obecnie w pałacu mieści się Europejski Ośrodek Praktyk Teatralnych, z inicjatywy którego przeprowadzono w 2008 r. gruntowną rewaloryzację budynków w zespole. Do pałacu przylega kaplica ariańska, której budowę prawdopodobnie rozpoczęto wkrótce po nabyciu Gardzienic przez Krzysztofa Spinka, tj. w 1614 r. Jednak w chwili jego śmierci w 1618 r. nie była jeszcze ukończona. Dokonano tego zapewne przed 1627 r. Północna ściana (fasada) kaplicy zwieńczona jest manierystycznym szczytem pokrytym ornamentem okuciowym opartym na wzorniku Jana Vredemana de Vries.

Czwartym obiektem w zespole jest właściwa oficyna wzniesiona w 1852 r., po II wojnie światowej częściowo przebudowana i adaptowana na pocztę i bibliotekę. Poszczególne obiekty zostały wkomponowane w park krajobrazowy założony ok. 1850 r. Do zespołu należy rządcówka, wzniesiono ok. 1900 r. częściowo zrujnowana.

Nieopodal zespołu pałacowego jest usytuowany zespół folwarczny składający się z murowanych budynków: brojlerni, ruiny rządcówki, cieleńnika, obory/chlewni, stodoły, spichlerza oraz ruin gorzelni. Część wspomnianych obiektów powstała na pocz. XX w., starsze są brojlernia, obora chlewnia i stodoła wybudowane ok. 1850 r.

Gardzienice Drugie (Borek) - pierwotnie folwark dóbr gardzienickich, od których został odłączony przed 1880 r. i pozostał przy rodzinie Lemańskich, właścicielach dóbr w 2 poł. XIX w. Dwór powstał prawdopodobnie ok. 1880 r., z inicjatywy Lemańskich, dla których stał się główną siedzibą. W ich posiadaniu pozostał do 1907 r., po czym przeszedł na własność Felicji z domu Lemańskiej, żony Artura Rzewuskiego. Po przejściu majątku na własność Skarbu Państwa w 1944 r., budynek przeznaczono początkowo na szkołę podstawową. Opuuszczony od l. 80 i odzyskany przez spadkobierców dawnych właścicieli, obecnie stanowi zaawansowaną ruinę. Poza pozostałościami dworu w skład zespołu wchodzi resztki XIX-wiecznego parku z aleją dojazdową oraz murowany budynek gospodarczy z pocz. XX w.

Kawęczyn - dwór w Kawęczynie powstał zapewne przed 1830 r., jak można przypuszczać inicjatorami jego budowy byli Rzewuscy - Jakub lub Benedykt. Wokół dworu założono park krajobrazowy, przekomponowany na pocz. XX w. przez S. Celichowskiego, wybitnego architekta zieleni Ponadto wzniesiono liczne budynki gospodarcze, z których zachował murowany spichlerz z ok. 1839 r. Po reformie rolnej w 1944 r. we dworze we dworze ulokowano szkołę. Od 1999 r. dwór wraz z parkiem znajduje się prywatnym posiadaniu.

Kozice Dolne – na początku XIX w. na terenie miejscowości (wówczas istniały tylko Kozice) odnotowano dwa zespoły dworskie, usytuowane w pld.-zach. oraz pñ.-wsch. części

wsi. Obecnie zachował się tylko XIX-wieczny zespół dworsko-parkowy w Kozicach Dolnych (pł.-wsch.), w skład którego wchodzi dwór, rządcówka (oficyna), kordegarda, spichlerz, stodoła i pozostałości parku z 1 poł. XIX w. W budynkach mieści się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy.

Siedliszczki – pierwsze informacje dotyczące dworu pochodzą z kartografii z pocz. XIX w., gdzie odnotowano zespół budynków o charakterze rezydencjonalnym usytuowanych w zach. części miejscowości. Towarzyszyły mu nieliczne budynki gospodarcze i skromne założenie parkowe. Kolejny dwór, zachowany do dnia dzisiejszego, wzniesiono pod koniec XIX w. W l. 20 XX w. dwór przebudowano, nadając mu cechy architektury „dworskiej”. Po II wojnie światowej w budynku funkcjonował sklep, obecnie prowadzone są prace budowlano-konserwatorskie mające na celu jego rewaloryzację. Zachowała się również rządcówka, ob. dom mieszkalny, wybudowana w tym samym czasie, gruntownie przebudowana.

Wierzchowiska Drugie - zespół dworsko-parkowy: dwór kordegarda park oficyna/kuchnia domek myśliwski, lodownia, stajnia, stodoła, obora, spichlerz, czworak, drewnitnia. Po okresie rozdrobnienia własnościowego, w 2 poł. XVIII w. dobra znalazły się w rękach jednej rodziny, dla potrzeb której wybudowano dwór wraz z rozległym założeniem kwaterowym. Kolejną rezydencją wzniesiono w 1879 r. jako siedzibę Koźmianów, posiadających pałac do 1944 r., tj. do czasu reformy rolnej. Od 1995 r. pałac oraz otaczający go park znajdują się w prywatnych właścicieli, którzy gruntownie odrestaurowali obiekty.

Budynki użyteczności publicznej:

Na terenie Gminy zachowało się kilka murowanych budynków tej grupy, z których najstarszy jest dom ludowy ob. parafialny, znajdujący się w Piaskach, przy ul. Lubelskiej 1, wzniesiony na pocz. XX w., a następnie przebudowany w l. 50 XX w. Drugim obiektem jest wybudowana ok. 1920 r., z materiału charakterystycznego dla regionu tj. kamienia wapiennego, szkoła w Gardzienicach Drugich. Ponadto w Siedliszczkach zachowała się szkoła l. 30 XX w., obecnie nieużytkowana.

Budynki przemysłowe:

Niemal wszystkie obiekty przemysłowe posiadające wartość zabytkową zachowały się w Piaskach. Wśród nich wyróżnia się zespół młyna Korona usytuowany przy ul. Lubelskiej 47, wzniesiony w 1922 r. dla Josefa Hochmana. W jego skład wchodzi murowane z kamienia wapiennego budynki: młyn; biuro administratora, ob. dom mieszkalny oraz dom młynarza, ob. dom mieszkalny. Przy ul. Gardzienickiej 65 znajduje się murowany z kamienia wapiennego

wiatrak holender powstały w 1898 r., przebudowany na młyn elektryczny w l. 40 XX w., obecnie nieużytkowany. Analogiczny materiał posiada garbarnia, wybudowana ok. 1905 r., usytuowana przy ul. Zamojskiej 21, przebudowana po II wojnie światowej na dom mieszkalny. Ostatnim interesującym obiektem przemysłowym w Piaskach jest murowana mydlarnia przy ul. Furmańskiej 6, wybudowana na pocz. XX w., następnie przebudowana na dom mieszkalny. W Wierchowiskach Pierwszych zachował się zbożowy młyn mączny z l. 30 XX w., którego bryła po II wojnie światowej nie uległa zasadniczym zmianom.

Domy mieszkalne:

Najstarsza zabudowa mieszkalna w Piaskach znajdowała się wokół nieistniejącego rynku, usytuowanego zapewne w pobliżu kościoła parafialnego. Znaczna jej część uległa częściowemu zniszczeniu w trakcie Insurekcji Kościuszkowskiej, a pozostała w trakcie późniejszych kataklizmów – pożary i I wojna światowa. Po połowie XIX w. widoczne jest stopniowe przesuwanie zabudowy w kierunku zachodnim, co zmieniło dotychczasowy charakter ul. Lubelskiej. Z pierwotnie rozluźnionego posadowienia domów na działkach nastąpiło ich zagęszczenie i powstanie zwartych pierzei przyulicznych. Większość budynków mieszkalnych w tej części miasta o wartościach zabytkowych to murowane z opoki, jednopiętrowe domy, nakryte niskimi dwuspadowymi dachami, ustawione kalenicowo do ulicy. Fasady są sporadycznie zdobione dekoracją architektoniczną, zwykle ograniczoną do lizen lub opasek okiennych - ul. Lubelska 3, 31, 40, 50, 51, 61, 62, 67, 68, 79, 86 i 96, Strażacka 5, Zamojska 7 i 9. Nieliczne budynki pozostały nieotynkowane, z czytelną fakturą lica ścian - ul. Gardzienicka 22, ul. Lubelska 7, 20, 72 i 76. Wspomniane domy przewyższają skalą dwa, dwufasadowe budynki wzniesione ok. 1930 r. już po regulacji zabudowy ul. Rynek/ul. Partyzantów 1 oraz ul. 500-lecia/ul. Partyzantów 16. Pozostałe domy o wartościach zabytkowych zachowały się w Siedliszczkach (dom nr 61) oraz w Kawęczynie.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Pierwszy cmentarz na terenie Piask funkcjonował przy kościele parafialnym od XIV w. do 1 poł. XIX w. Zmiana przepisów sanitarnych pod koniec XVIII w. wymusiła przeniesienie nekropolii poza granice miasta, a podówczas teren na którym istnieje obecny cmentarz znajdował się poza centrum. Widoczne jest to na historycznej kartografii z 1801 r., gdzie nowy cmentarz jest zlokalizowany poza zabudową, przy obecnej ul. Lubelskiej. Początkowo był ogrodzony drewnianymi balami, które zastąpiono murowanym ogrodzeniem po powiększeniu nekropolii.

Na cmentarzu wyróżniają się wolnostojące nagrobki Marychny Kisielnickiej z 1906 r.,

Michała Smoleńskiego z 1895 r. Teodora Sarednickiego z 1895 r. oraz płyta nagrobna rodziny Lemańskich z 1873 r. Całość obecnie jest ogrodzona murem z kamienia wapiennego (poza częścią zachodnią) i wyraźnym duktem alejek.

Na terenie Piask funkcjonowały dwa cmentarze żydowskie. Starszy z nich został założony zapewne w 2 poł. XVIII w., gdy Żydzi uzyskali zgodę budowę synagogi, pełnił swą funkcję do końca XIX w., tj. założenia nowej nekropolii. Podczas II wojny światowej zdewastowany, na jego terenie odbywały się egzekucje. W l. 70 XX w. został zniwelowany i przeznaczony na plac targowy, obecnie usytuowany przy ul. 500-lecia. Nowy kirkut, zlokalizowany przy obecnej ul. Mickiewicza, założono pod koniec XIX w. Przed 1939 r. był otoczony kamiennym murem, z bramą od strony północnej. Podczas II wojny światowej na jego terenie pochowano wiele osób zmarłych lub zabitych w miejscowym getcie. Obecnie na cmentarzu zachowało się kilkanaście macew, w tym jedna stojąca i kilka obalonych, z widocznymi śladami zdobień i inskrypcji w języku hebrajskim. Najstarsza z nich datowana jest na 1906 r. W l. 90 XX w. diaspora niemiecko-żydowska z Augsburga postawiła na cmentarzu kamień pamiątkowy ku czci Żydów, którzy zginęli w Piaskach. W 2006 r. na cmentarzu postawiono nową tablicę sporządzoną w trzech językach: polskim, niemieckim i hebrajskim.

W Siedliszczkach Kolonii (Młodziejów), przy drodze z Piask do Zamościa, w pñ. części wsi, znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej, na którym pochowano w grobach zbiorowych - 945 żołnierzy: austro-węgierskich, niemieckich i rosyjskich, poległych 27 lipca 1915 r. Cmentarz jest otoczony metalowym ogrodzeniem. Obecnie niemal wszystkie mogiły są zatarte, a jedynymi obiektami ziemnymi są dwa kopce. Pośrodku cmentarza zachował się kamienny cokół z napisem „TU SPOCZYWAJĄ ŻOŁNIERZE ROSYJSCY, AUSTRO - WĘGIERSCY, NIEMIECCY POLEGLI W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ 1915 R.”:

W Gardzienicach Drugich, po zach. stronie drogi do Rybczewic, znajduje się cmentarz wojenny z I wojny światowej, na którym pochowano 41 żołnierzy niemieckich oraz kilkuset żołnierzy rosyjskich, poległych w 1914 r. i lipcu 1915 r. Pierwotnie było tu 18 mogił zbiorowych i 150 pojedynczych, na których stały drewniane krzyże z tabliczkami. Jeszcze w 1928 r. cmentarz ogrodzono drutem kolczastym. Cmentarz jest wydzielony w terenie pozostałościami wałów.

W 2017 r. cmentarz uporządkowano, usunięto zbędne zadrzewienie, postawiono tablice informacyjne w trzech językach. Postawiono centralny postument w formie płyt i krzyża.

Uczytelniiono zarys mogił.

Cmentarz parafialny w Kawęczynie został założony w 1921 r. równoległe z powstaniem parafii, na gruntach zakupionych od właścicieli dóbr w Kozicach Dolnych, ze składek parafian. Na jego terenie nie ma wyjątkowo cennych nagrobków, jak również nie pochowano na nim osób zasłużonych dla regionu. Natomiast znajduje się tu pomnik polskich żołnierzy poległych podczas II wojnie światowej oraz jeńców zamordowanych przez Niemców.

W Piaskach przy ul. Lubelskiej, w pobliżu cmentarza parafialnego znajduje się pomnik upamiętniający poległych w latach 1939-1944, w formie prostopadłościennego postumentu, zwieńczonego orłem, ze skrzydłami stylizowanymi w kształcie litery V. Także w Piaskach przy ul. Lubelskiej 71, umieszczona jest tablica w postaci nieobrobionej płyty z krzyżem upamiętniająca zasługi żołnierzy podziemia.

W Woli Piaseckiej należy odnotować dwa miejsca pamięci: pomnik upamiętniający poległych w 1920 r. oraz mogiłę żołnierza Armii Radzieckiej.

Kapliczki i figury przydrożne

W Wierzchowiskach, w pobliżu zespołu pałacowo-parkowego, zachowała się murowana kapliczka z rzeźbą przedstawiającą św. Barbarę z Nikomedii, pochodząca zapewne z pocz. XX w. Kapliczka założona na planie zbliżonym do kwadratu, otwarta w części frontowej arkadą zamkniętą łukiem odcinkowym, nakryta dwuspadowym daszkiem. Część frontowa wydzielona jest żeliwnym, neogotyckim ogrodzeniem.

W środkowej części Kawęczyna, przy drodze do Bystrzejowic, znajduje się murowana kapliczka z rzeźbą przedstawiającą św. Jana Nepomucena, pochodząca zapewne z pocz. XIX w. Kapliczka założona jest na rzucie kwadratu, z częścią frontową wsparta na dwóch kolumnach.

Parki i ogrody:

W zachodniej części Kębłowa zachowały się pozostałości parku krajobrazowego, założonego zapewne pod koniec XVIII w., przekształconego w poł. XIX w. Park wchodził w skład zespołu folwarcznego, którego pozostałości w postaci wspólnie przebudowanych budynków gorzelnii i brykociarni, zachowały się do dnia dzisiejszego.

W płd.-zach. części Kozic Górnych zachowały się pozostałości parku krajobrazowego oraz stawy, założonego w 2 poł. XIX w.

5.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome na terenie miasta i gminy obecnie znajdują się w Piaskach, w kościele parafialnym pw. Podwyższenia Krzyża Św. oraz w Kawęczynie w kościele parafialnym pw. św. Józefa Robotnika i św. Antoniego. Tylko w tym przypadku są wpisane do rejestru zabytków (12 sztuk), jednak bez szczególnej wartości artystycznej.

5.4. Zabytki archeologiczne

Podstawową i wiodącą metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo-konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) polegający na wiosennej penetracji gruntów ornych przez archeologów. Systematyzuje on dotychczasowy zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez obserwację archeologiczną terenu. Należy jednak dodać, że zbiór dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Do zbioru włączane są informacje o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe dane. W ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie. Gmina Piaski znajduje się na obszarach: 79-83, 79-84, 80-83, 80-84, 81-83, 81-84. W ostatnich 20 latach dla części obszarów miała miejsce weryfikacja związana z prowadzeniem nowych inwestycji. W 2004 r. na obszarze 79-84 stan. 19/8 przeprowadzono badania wykopaliskowe związane z obwodnicą Piask, w wyniku których rozpoznano siedem faz zasiedlania stanowiska. Pierwsze było związane ze schyłkowym paleolitem, kolejne z osadnictwem neolitycznej kultury lubelsko-wołyńskiej, kulturą pucharów lejkowatych, kulturą amfor kulistych, wczesną epoką brązu oraz ślady osadnictwa średniowiecznego. Najcenniejsze zabytki – relikty budowli mieszkalnych - pochodzą z fazy KPL. W tym samym roku na stan. 18/7 przeprowadzono szerokopłaszczyznowe badania, w trakcie których odsłonięto założenie murowane z przesklepioną piwnicą, rowy powiązane z „grobowcem kujawskim” (KPL) oraz znaczną ilość materiałów ruchomych. Z analizy wynika, że stanowisko zostało zasiedlone już w fazie pradziejowej, kontynuowane w KPL, a następnie po dłuższym zastoju intensywnie użytkowane w czasach nowożytnych z kulminacją na XVIII w. W 2009 r. na obszarze 79-83 przeprowadzono prospekcję powierzchniową w związku z budową węzła drogowego w m. Bystrzejowice i Wierzchowiska.

Starsze badania powierzchniowe wykazały na tym terenie trzy stanowiska archeologiczne, natomiast weryfikacja przeprowadzona jesienią 2009 r. pozwoliła na odkrycie sześciu nowych.

Niezwykle cenne były dwuetapowe badania archeologiczne przeprowadzone w 2009 r. na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Gardzienicach, na obszarze AZP 80–84, prowadzone w związku z przygotowaniem projektu, dotyczącego rewaloryzacji zabytkowego. Podczas badań w wykopie nr 10 odkryto najstarsze warstwy użytkowe, wśród których zarejestrowano materiał ceramiczny datowany na XIII, XIV oraz pocz. XV w. Prace przy zachodniej ścianie pałacu przyniosły informacje o wcześniej istniejącej zabudowie wzgórza, wykazujące wtopienie w korpus pałacu blokowej budowli o metryce średniowiecznej najprawdopodobniej o charakterze obronnym. W wykopie 11 natrafiono na górną część fragmentu sklepienia drugiej piwnicy, zamurowane wtórnie wykute wejście do piwnicy z ceglana lunetą oraz grube kamienne mury, sięgające do głębokości 4 m, nie natrafiono jednak na ich poziomy posadowienia. Po stronie wschodniej muru odkryto fragment kamiennego sklepienia piwnicy, przyległego do ściany północnej kaplicy, co może wskazywać, że pod kaplicą istnieją dotychczas nieznanne piwnice. Kontynuacja prac w 2010 r. przyniosła kolejne odkrycia reliktyw dawnej zabudowy związanej z zamkiem oraz zabytki kultury wielbarskiej – fragmenty kultury wielbarskiej i fibulę brązową.

W 2013 r. w Piaskach przy ul. Zamojskiej 23 przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe po przypadkowym odkryciu w płytkiej jamie grobowej szczątków dwóch osób. Przy odkrytych szczątkach ludzkich nie natrafiono na żadne znaleziska ruchome. Na podstawie zebranych danych ustalono, że mogiłę powiązać można z okresem II wojny światowej, zapewne zamordowanych osób pochodzenia żydowskiego. W wykopie badawczym, w warstwach poniżej odkrytego grobu, odkryto neolityczne obiekty gospodarcze (jamy zasobowe) kultury pucharków lejkowatych i kultury amfor kulistych.

5.5. Zabytki w muzeach

Na terenie Gminy Piaski nie ma muzeów bądź regionalnych izb pamięci, funkcjonuje natomiast Miejskie Centrum Kultury, w którym prowadzone są zajęcia m.in. z tańca, muzyki (orkiestra dęta), a także działają grupy teatralne.

5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 22 Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw prezydent (burmistrz) miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu miasta. W związku z zapisami w/w ustawy w gminnej ewidencji zabytków znajdują:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

5.7. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Tabela 1. Wykaz kart obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków

PIASKI – GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW			
Lp.	Nazwa obiektu	Adres obiektu	Nr rejestru (data wpisu)
1.	Zespół dworsko-parkowy	Brzezice	A/731 (11.08.1977)
2.	Dwór w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	A/731 (11.08.1977)
3.	Budynek gospodarczy/kuchnia w zespole dworsko-parkowym, ob. mieszkalny	Brzezice	A/731 (11.08.1977)
4.	Park w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	A/731 (11.08.1977)
5.	Stajnia dworska w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
6.	Stajnia fornalska w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
7.	Obora dworska w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
8.	Obora fornalska w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
9.	Pozostałości stodoły w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
10.	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
11.	Oranżeria w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
12.	Mur w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	
13.	Aleja lipowa (dojazdowa) w zespole dworsko-parkowym	Brzezice	A/731 (11.08.1977)
14.	Tablica upamiętniająca pomordowanych w l. 1939-1945	Bystrzejowice Pierwsze	
15.	Zespół pałacowo-parkowy	Gardzienice Pierwsze	
16.	Pałac w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Pierwsze	A/451 (21.12.1970)

17.	Oficyna pałacowa w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Pierwsze	A/451 (21.12.1970)
18.	Oficyna pałacowa w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Pierwsze	
19.	Park w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Pierwsze	
20.	Zespół folwarczny	Gardzienice Pierwsze	
21.	Brojlernia w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
22.	Czworak w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	Nie istnieje
23.	Rządcówka w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
24.	Obora / chlewnia w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
25.	Stodoła w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
26.	Spichlerz w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
27.	Ruiny gorzelni w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
28.	Cielętnik w zespole folwarcznym	Gardzienice Pierwsze	
29.	Szkoła Podstawowa	Gardzienice Pierwsze	
30.	Ruiny pałacu w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Drugie	A/739 (22.08.1977)
31.	Pozostałości parku w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Drugie	A/739 (22.08.1977)
32.	Aleja dojazdowa w zespole pałacowo-parkowym	Gardzienice Drugie	A/739 (22.08.1977)
33.	Budynek gospodarczy	Gardzienice Drugie	
34.	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	Gardzienice Drugie	
35.	Zespół ogrodowo-dworski	Kawęczyn	A/721 (22.06.1977)
36.	Dwór w zespole ogrodowo-dworskim	Kawęczyn	
37.	Park w zespole ogrodowo-dworskim	Kawęczyn	
38.	Spichlerz w zespole ogrodowo-dworskim	Kawęczyn	
39.	Kościół parafialny pw. św. Józefa Robotnika i św. Antoniego	Kawęczyn 7	
40.	Dzwonnica przy kościele pw. św. Józefa Robotnika i św. Antoniego	Kawęczyn 7	
41.	Cmentarz parafialny	Kawęczyn	
42.	Dom mieszkalny	Kawęczyn 8	
43.	Dom mieszkalny	Kawęczyn	
44.	Kapliczka	Kawęczyn	
45.	Gorzelnia	Kęblów	
46.	Pozostałości parku	Kęblów	
47.	Zespół dworsko-parkowy	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
48.	Dwór w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
49.	Rządcówka (oficyna) w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
50.	Kordegarda w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
51.	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
52.	Budynek gosp. w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
53.	Park w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	A/738 (22.08.1977)
54.	Pozostałości ogrodu w zespole dworsko-parkowym	Kozice Dolne 33	
55.	Układ urbanistyczny Piask	Piaski	

56.	Ruina zboru kalwińskiego w zespole zboru kalwińskiego	Piaski, ul. Łahody	A/559 (31.12.1971)
57.	Cmentarz w zespole zboru kalwińskiego	Piaski, ul. Łahody	A/559 (31.12.1971)
58.	Pozostałości ogrodzenia w zespole zboru kalwińskiego	Piaski, ul. Łahody	
59.	Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w zespole kościelnym	Piaski, ul. Lubelska 1	
60.	Dzwonnica w zespole kościelnym pw. Podwyższenia Krzyża Św.	Piaski, ul. Lubelska 1	
61.	Ogrodzenie w zespole kościelnym pw. Podwyższenia Krzyża Św.	Piaski, ul. Lubelska 1	
62.	Dawny cmentarz przykościelny	Piaski, ul. Lubelska 1	
63.	Dom ludowy	Piaski, ul. Lubelska 1	
64.	Dawny cmentarz żydowski (stary kirkut)	Piaski, ul. 500-lecia	
65.	Nowy cmentarz żydowski	Piaski, ul. Mickiewicza	A/1667 (21.4.2018)
66.	Cmentarz parafialny	Piaski, ul. Lubelska	
67.	Wiatrak holender	Piaski ul. Gardzienicka 65	
68.	Młyn „Korona” w zespole młyna	Piaski, ul. Lubelska 47	
69.	Biuro administratora w zespole młyna „Korona”, ob. dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 47	
70.	Dom młynarza w zespole młyna „Korona”, posterunek policji, ob. dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 47	
71.	Garbarnia, ob. dom mieszkalny	Piaski, ul. Zamojska 21	
72.	Mydlarnia, ob. dom mieszkalny	Piaski, ul. Furmańska 6	
73.	Dom mieszkalny	Piaski, Gardzienicka 22	
74.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 3	
75.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 7	
76.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 20	
77.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 31	
78.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 40	
79.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 50	
80.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 51	
81.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 61	
82.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 62	
83.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 67	
84.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 68	
85.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 72	
86.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 76	
87.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 79	
88.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 86	
89.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Lubelska 96	
90.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. Rynek / ul. Partyzantów	
91.	Dom mieszkalny	Piaski, ul. 500-lecia / ul. Partyzantów	
92.	Dom mieszkalny	Piaski, Strażacka 5	
93.	Dom mieszkalny	Piaski, Zamojska 7	

94.	Dom mieszkalny	Piaski, Zamojska 9	
95.	Pomnik upamiętniający poległych w latach 1939-1944	Piaski, ul. Lubelska	
96.	Tablica upamiętniająca zasługi żołnierzy podziemia	Piaski, ul. Lubelska 71	
97.	Cmentarz wojenny z I i II Wojny Światowej	Siedliszczki Kolonia	
98.	Dwór w zespole dworskim, ob. sklep	Siedliszczki 34	
99.	Rządcówka w zespole dworskim, ob. dom mieszkalny	Siedliszczki 32	
100.	Szkoła	Siedliszczki	
101.	Dom mieszkalny	Siedliszczki 61	
102.	Zespół dworsko-parkowy	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
103.	Dwór w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
104.	Kordegarda w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
105.	Park w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
106.	Oficyna / kuchnia w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
107.	Domek myśliwski w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
108.	Lodownia w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
109.	Stajnia w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
110.	Stodoła w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
111.	Obora w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
112.	Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
113.	Czworak w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)
114.	Drewutnia w zespole dworsko-parkowym	Wierzchowiska Drugie 134	A/765 (11.07.1978)

115.	Kapliczka	Wierzchowiska Drugie	
116.	Zbożowy młyn mączny	Wierzchowiska Pierwsze 3A	
117.	Mogiła żołnierza Armii Radzieckiej	Wola Piasecka	
118.	Pomnik upamiętniający poległych w 1920 r.	Wola Piasecka	

Lp.	STANOWISKO ARCHEOLOGICZNE AZP	gmina	NUMER STANOWISKA		
			obszar AZP	Nr stan. na obszarze	Nr stan. w miejsc.
1.	Brzeziczki	Piaski	79-84	7	1
2.	Brzeziczki	Piaski	79-84	8	2
3.	Brzeziczki	Piaski	79-84	9	3
4.	Brzeziczki	Piaski	79-84	10	4
5.	Brzezice	Piaski	79-84	11	1
6.	Brzezice	Piaski	79-84	12	2
7.	Brzezice	Piaski	79-84	13	3
8.	Brzezice	Piaski	79-84	14	4
9.	Brzezice	Piaski	79-84	15	5
10.	Brzezice	Piaski	79-84	16	6
11.	Bystrzejowice	Piaski	79-83	11	1
12.	Bystrzejowice	Piaski	79-83	12	2
13.	Bystrzejowice	Piaski	79-83	13	3
14.	Bystrzejowice	Piaski	79-83	14	4
15.	Bystrzejowice Pierwsze	Piaski	79-83	15	5
16.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	80-84	17	1
17.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	80-84	18	2
18.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	80-84	19	3
19.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	81-84	25	3
20.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	81-84	26	4
21.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	81-84	27	5
22.	Gardzienice Pierwsze	Piaski	81-84	28	6
23.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	10	1
24.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	11	2
25.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	12	3

26.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	13	4
27.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	14	5
28.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	15	6
29.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	16	7
30.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	20	8
31.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	30	9
32.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	31	10
33.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	32	11
34.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	33	12
35.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	34	13
36.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	35	14
37.	Gardzienice Drugie	Piaski	80-84	59	15
38.	Giełczew	Piaski	80-84	21	1
39.	Giełczew	Piaski	80-84	22	2
40.	Giełczew	Piaski	80-84	23	3
41.	Giełczew	Piaski	80-84	24	4
42.	Janówek	Piaski	79-83	23	1
43.	Janówek	Piaski	79-83	24	2
44.	Kawęczyn	Piaski	79-83	16	1
45.	Kawęczyn	Piaski	79-83	17	2
46.	Kawęczyn	Piaski	79-83	18	3
47.	Kawęczyn	Piaski	79-83	19	4
48.	Kawęczyn	Piaski	80-83	2	5
49.	Kawęczyn	Piaski	80-83	3	6
50.	Kęblów	Piaski	79-84	2	1
51.	Kęblów	Piaski	79-84	3	2
52.	Kęblów	Piaski	79-84	4	3
53.	Kęblów	Piaski	79-84	5	4
54.	Kęblów	Piaski	79-84	6	5
55.	Kolonia Bystrzejowice	Piaski	80-83	1	1
56.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	45	1
57.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	46	2

58.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	47	3
59.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	48	4
60.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	55	5
61.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	56	6
62.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	57	7
63.	Kolonia Kęblów	Piaski	80-84	58	8
64.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	4	1
65.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	5	2
66.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	6	1
67.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	7	3
68.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	8	4
69.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	9	5
70.	Kozice Dolne	Piaski	80-83	10	6
71.	Majdan Kozic Górnych	Piaski	81-83	1	1
72.	Młodziejów	Piaski	80-84	25	1
73.	Młodziejów	Piaski	80-84	26	2
74.	Młodziejów	Piaski	80-84	27	3
75.	Młodziejów	Piaski	80-84	28	4
76.	Młodziejów	Piaski	80-84	29	5
77.	Piaski	Piaski	80-84	1	1
78.	Piaski	Piaski	80-84	2	2
79.	Piaski	Piaski	80-84	3	3
80.	Piaski	Piaski	80-84	4	4
81.	Piaski	Piaski	80-84	5	5
82.	Piaski	Piaski	80-84	6	6
83.	Piaski	Piaski	80-84	7	7
84.	Piaski	Piaski	80-84	8	8
85.	Piaski	Piaski	80-84	9	9
86.	Piaski	Piaski	80-84	44	11
87.	Piaski	Piaski	79-84	1	12
88.	Piaski	Piaski	80-84	36	10
89.	Piaski Wielkie	Piaski	79-84	20	9

90.	Piaski Wielkie	Piaski	79-84	19	8
91.	Piaski Wielkie	Piaski	79-84	18	7
92.	Piaski Wielkie	Piaski	79-84	17	6
93.	Piaski Wielkie	Piaski	79-84	1	12
94.	Siedliszczki	Piaski	80-84	37	1
95.	Siedliszczki	Piaski	80-84	38	2
96.	Siedliszczki	Piaski	80-84	39	3
97.	Siedliszczki	Piaski	80-84	40	4
98.	Siedliszczki	Piaski	80-84	41	5
99.	Siedliszczki	Piaski	80-84	42	6
100.	Siedliszczki	Piaski	80-84	43	7
101.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	2	2
102.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	3	3
103.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	4	4
104.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	5	5
105.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	6	6
106.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	7	7
107.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	8	8
108.	Wierzchowiska	Piaski	79-83	9	9
109.	Wierzchowiska Drugie	Piaski	79-83	1	1
110.	Wierzchowiska Drugie	Piaski	79-83	20	1
111.	Wierzchowiska Pierwsze	Piaski	79-83	10	10
112.	Wierzchowiska Pierwsze	Piaski	79-83	21	1
113.	Wierzchowiska Pierwsze	Piaski	79-83	22	2
114.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	17	1
115.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	18	2
116.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	19	3
117.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	20	4
118.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	21	5
119.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	22	6
120.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	23	7
121.	Wola Gardzienicka	Piaski	81-84	24	8

122.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	49	1
123.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	50	2
124.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	51	3
125.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	52	4
126.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	53	5
127.	Wola Piasecka	Piaski	80-84	54	6

Na terenie Gminy obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków, stanowią wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Józefa Robotnika i św. Antoniego w Kawęczynie - nr rej. zabytków B/212 (wpisano 12 obiektów). Pośród nich zdecydowana większość powstała po II wojnie światowej i nie wyróżnia się wartością artystyczną. Starszą proveniencję posiadają jedynie paramenty liturgiczne. Wyposażenie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Piaskach stanowią obiekty powstałe po 1944 r. nie objęte ochroną w formie wpisu do rejestru zabytków.

5.8. Zabytki o największym znaczeniu dla Gminy.

Niewątpliwie największe znaczenie pośród zabytkowych obiektów znajdujących się na terenie gminy Piaski posiada zespół pałacowo-parkowy w Gardzienicach, cenny przykład architektury renesansowej (kaplica ariańska – jeden z nielicznych, dobrze zachowanych obiektów tego typu na terenie Lubelszczyzny) oraz barokowej (pałac) uzupełniony parkiem krajobrazowym. Wartość zespołu podnosi działający w nim Europejski Ośrodek Praktyk Teatralnych prowadzony przez Włodzimierza Staniewskiego, odnoszący wiele sukcesów artystycznych nie tylko w Polsce ale i w Europie, nagradzany na licznych festiwalach.

Drugim cennym zabytkiem jest zespół pałacowo-parkowy w Wierzchowiskach Pierwszych bardzo dobry przykład rezydencjonalnej architektury z poł. XIX w., z kompleksem budynków gospodarczych, otoczony parkiem krajobrazowy, bardzo dobrze zrewaloryzowany.

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego Gminy Piaski jest wzgórze „Kościelec” ze zrewitalizowanymi ruinami zboru kalwińskiego, gdyż protestanci (arianie, kalwini i ewangelicy) oraz ich moiżni współwyznawcy Orzechowscy i Suchodolscy przez dwa stulecia odgrywali istotną rolę w życiu nie tylko Piask i okolicznych miejscowości, ale także kraju. Protestanci posiadali w mieście dwie świątynie, cmentarze, byli fundatorami okazałych siedzib szlacheckich. W zborach kazania głosili wybitni kaznodzieje. Obecnie pozostałości zboru to jedyny relikwiarz ich bytności na tych terenach.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Urbanistyka i ruralistyka

Układ urbanistyczny Piask, powstały po 1922 r. nie ma charakteru rozplanowania o wyjątkowej wartości. Elementy pochodzące z okresu lokacji miasta zostały gruntownie zatarte przez późniejsze zmiany w podziale działek i związaną z tym zabudową, do tego stopnia, iż problematyczna jest właściwa lokalizacja pierwotnego rynku.

Jak wcześniej wspomniano we wsiach znajdujących się na terenie Gminy w zasadzie występuje jeden układ ruralistyczny – jednodrożnica, z obustronną zabudową, który nigdzie nie zachował swej pierwotnej formy. Niewątpliwie wpływ na ten stan rzeczy miał niekontrolowany rozwój przestrzenny poszczególnych miejscowości, w wyniku którego już w 2 połowie XX w. wprowadzono nowe poprzeczne oraz równoległe połączenia, a także zagęszczono zabudowę.

Architektura sakralna:

Zespoły sakralne znajdujące się na terenie Gminy tj. kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Piaskach przy ul. Lubelskiej 1 oraz kościół parafialny pw. św. Józefa Robotnika i św. Antoniego w Kawęczynie zachowane są w dobrym stanie i na bieżąco poddawane niezbędnym pracom zabezpieczającym. Położone na północ od zabudowań miejskich Piask, ruiny zboru kalwińskiego, pozostałości ogrodzenia i cmentarz, łącznie ze wzgórzem zwanym „Kościelec” zostały poddane gruntownej rewitalizacji w latach 2018-2020. Zgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej świątynię pozostawiono jako trwała ruinę, na podstawie zachowanej ikonografii odtworzono wieżę i pokrywający ją detal architektoniczny oraz niski murek wokół dawnego cmentarza. Uporządkowano i przycięto drzewostan na wzgórzu, dzięki czemu uzyskał świetną ekspozycję zarówno od strony miasta i drogi ekspresowej.

Architektura rezydencjonalna:

Obecnie istniejący dwór w **Brzeżicach**, wzniesiony w 1 poł. XIX w., przez ostatnich kilkanaście lat był zaniedbany. Dopiero w roku 2020 rozpoczęto prace remontowo-budowlane przy obiekcie mające na celu przywrócenie jego dawnego wyglądu. Brak jednak projektu rewaloryzacji otaczającego dwór parku krajobrazowego. Znajdujące się poza parkiem murowane budynki gospodarcze z dawnego folwarku zachowane są w dobrym stanie.

Obiekty wchodzące w skład zespołu pałacowo-parkowego w **Gardzienicach**

Pierwszych, są sukcesywnie i pieczołowicie restaurowane od wielu lat. Na dzień dzisiejszy ich stan zachowania jest bardzo dobry. Należy także dodać, że zrujnowany spichlerz został włączony do zespołu i odbudowany w ostatnich latach. Przy wjeździe do Gardzienic znajduje się murowana z kamienia wapiennego dawna gorzelnia, obecnie w stanie zaawansowanej ruiny, pozbawiona dachu, z zachowanymi murami obwodowymi i częściowo ścianami wewnętrznymi. Wymaga podjęcia pilnych prac zabezpieczających i remontowych.

Znajdujący się nieopodal zespołu pałacowego - zespół folwarczny zachowany jest w zróżnicowanym stanie, gdyż spichlerz został gruntownie odrestaurowany, natomiast rządcówka i gorzelnia są w stanie ruiny. Spichlerz został włączony do Ośrodka Praktyk Teatralnych i dostosowany do nowych funkcji, podobnie jak rządcówka, która na obecnym etapie ma zaakceptowany projekt odbudowy. Wśród pozostałych obiektów jedynie stodoła ma wymienione pokrycie dachowe, natomiast pozostałe obiekty nadal eternitowe. Mury tych budynków mają widoczne ślady zawilgocenia i ubytków, wymagają wymiany.

Dwór w **Gardzienicach Drugich** (Borek) - został w ostatnich latach odbudowany na bazie zachowanych murów obwodowych. Pozostałości XIX-wiecznego parku z aleją dojazdową oraz murowany budynek gospodarczy z pocz. XX w. są rewaloryzowane. Stan całego zespołu jest bardzo dobry.

Dwór w Kawęczynie wybudowany na pocz. XIX w., od 1999 r. należący do prywatnych właścicieli, wymaga pilnych prac budowlano-konserwatorskich, podobnie jak otaczający go park.

Zespół dworsko-parkowy w Kozicach Dolnych, na terenie którego mieści się Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy, zachowany jest w dobrym stanie, poza d. rządcówką wymagająca podjęcia prac remontowych.

Siedliszczki – w 2020 r. rozpoczęto prace budowlano konserwatorskie mające na celu rewaloryzację obiektu. Rządcówka, przebudowana na dom mieszkalny, zachowana jest w dobrym stanie.

Wierzchowiska Drugie - zespół dworsko-parkowy znajdujący się w prywatnym posiadaniu, wykorzystywany jest jako restauracja i hotel, natomiast na obrzeżach parku powstało pole golfowe. Całość została gruntownie odrestaurowana po 1995 r. i jest na bieżąco zabezpieczana.

Budynki użyteczności publicznej:

Wśród budynków tej kategorii jedynie dom ludowy ob. parafialny, znajdujący się w Piaskach, przy ul. Lubelskiej 1, nie budzi zastrzeżeń. Pozostałe dwa obiekty tj. szkoły

Gardzienicach Drugich i w Siedliszczkach obecnie są nieużytkowane, co w niedalekiej przyszłości może przynieść ich degradację techniczną, z uwagi na materiał z jakiego są wzniesiono tj. kamień wapienny, wymagający właściwego użytkowania (ogrzewania). Wobec powyższego wskazane jest możliwie jak najszybsze ponowne ich użytkowanie.

Budynki przemysłowe:

Pośród obiektów przemysłowych znajdujących się na terenie Gminy zastrzeżeń nie budzą obiekty wchodzące w skład zespołu młyna Korona, usytuowanego w Piaskach przy ul. Lubelskiej 47, młyn, biuro administratora oraz dom młynarza. Młyn nadal jest wykorzystywany do swej funkcji, natomiast pozostałe budynki przebudowano na domy mieszkalne. Wiatrak holender przy ul. Gardzienickiej 65 w Piaskach, obecnie jest nieużytkowany i zaniedbany. Budulec jakim jest kamień wapienny wymaga prac zabezpieczających. Pozostałe obiekty przemysłowe tj. garbarnia, przy ul. Zamojskiej 21 i mydlarnia przy ul. Furmańskiej 6, zostały przebudowane na domy mieszkalne i obecnie są w dobrym stanie. Młyn w Wierzchowiskach Pierwszych zachował swą bryłę bez poważniejszych przekształceń, jego stan nie budzi zastrzeżeń.

Domy mieszkalne:

Pośród domów mieszkalnych znajdujących się na terenie Piask i objętych ochroną konserwatorską poprzez wpis do gminnej ewidencji zabytków, jedynie budynek przy ul. Gardzienickiej 22 pilnych wymaga prac remontowych. Pozostałe obiekty, niemal w całości położone przy głównej arterii miasta tj. ul. Lubelskiej zachowane są w dobrym stanie, co dotyczy także budynków wzniesionych z kamienia wapiennego oznaczonych numerami -7, 20, 72 i 76.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz parafialny w Piaski, usytuowany przy ul. Lubelskiej, należy do zadbanej nekropolii, otoczony jest murem z kamieni wapiennych i cementowych cegieł, główne alejki są utwardzone, natomiast pozostałe mają nawierzchnię gruntową. Kwatery mają czytelny obrys. Większość najstarszych nagrobków, pochodzących z 3 ćw. XIX w. jest utrzymanych w dobrym stanie, zastrzeżenia budzą jedynie żeliwne nagrobki osób nie posiadających bliskich, które wymagają prac konserwatorskich.

Kirkut, zlokalizowany przy obecnej ul. Mickiewicza, do niedawna był bardzo zaniedbany, jednak w ostatnich latach ogrodzono go i uporządkowano teren, postawiono tablicę z napisami po polsku, niemiecku i hebrajskim. Nadal jednak porośnięty jest dziko rosnącą roślinnością, wymagająca częściowego wycięcia i pielęgnacji.

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Siedliszczkach Kolonii (Młodziejów) zachowany jest w dobrym stanie, wydzielony z otoczenia metalowym płotem, z zadbaną zielenią. Znajdujące się na nim - dwa ziemne kopce są czytelne, w odróżnieniu od zatartych mogił. Ponadto dobrze jest zachowany pośrodku cmentarza kamienny cokół z napisem. Wskazane byłyby prace polegające na odtworzeniu zarysu mogił.

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Gardzienicach Drugich, do niedawna był zaniedbany. W 2018 r. uporządkowano go, usunięto zbędne zadrzewienie, postawiono tablice informacyjne w trzech językach oraz ucztylniono zarys mogił. W centrum postawiono centralny postument w formie płyt i krzyża.

Cmentarz parafialny w Kawęczynie z l. 30 XX w. jest uporządkowany, pod stałym nadzorem parafii. Drzewostan, alejki i nagrobki nie budzą zastrzeżeń.

Pomnik ku czci poległych w latach 1939-1944 oraz tablica upamiętniająca zasługi żołnierzy podziemia, znajdujące się w Piaskach przy ul. Lubelskiej, zachowane są w dobrym stanie. Podobnie jak dwa miejsca pamięci w Woli Piaseckiej: mogiła żołnierza Armii Radzieckiej oraz pomnik upamiętniający poległych w 1920 r.

Kapliczki i figury przydrożne

Dwie murowane kapliczki z rzeźbami przedstawiającymi św. Barbarę z Nikomedii w Wierzchowiskach oraz św. Jana Nepomucena w Kawęczynie, zachowane są w dobrym stanie. Obie znajdują się pod opieką parafian, którzy na bieżąco przeprowadzają prace zabezpieczające.

Parki i ogrody:

Pozostałości XIX-wiecznego parku krajobrazowego w Kębłowie są dobrze czytelne w panoramie jako zwarta grupa zieleni, włączona do programu użytkowego domu weselnego działającego we współcześnie wybudowanym obiekcie. Drzewostan jest właściwie pielęgnowany. Znajdujące się w pobliżu parku przebudowane budynki d. gorzelni i brykielni, współcześnie pełnią inną rolę.

Pierwotna kompozycja zieleni na terenie XIX – wiecznego parku krajobrazowego, znajdującego się w pld.-zach. części Kozic Górnych obecnie jest słabo czytelna. Nieczytelny jest układ alejek parkowych i szpalerów, tylko część stawów jest zachowana. Park wymaga sporządzenia projektu zagospodarowania zieleni i wcieleniu go w życie.

Archeologia

W nawiązaniu do przedstawionego powyżej stanu archeologicznych badań powierzchniowych na obszarach nr: 79-83, 79-84, 80-83, 80-84, 81-83, 81-84 należy

podkreślić, że zdecydowana większość stanowisk pradziejowych, odkrytych na terenie miasta i gminy Piaski to niewielkie pojedyncze nieruchome zabytki archeologiczne. Zarejestrowano na nich śladowe ilości zabytków i mają one zapewne skromną wartość konserwatorską. Nie odnotowujemy wśród nich spektakularnych odkryć, należy jednak podkreślić, że badania wniosły wiele cennych informacji jak np. w Gardzienicach, przy zespole pałacowym.

Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją. Tu należy wskazać:

- działania inwestycyjne, związane z budową obiektów kubaturowych, budową i rozbudów współczesnej infrastruktury,
- amatorskie poszukiwania zabytków archeologicznych (w tym przy pomocy wykrywacza metali) i rozkopywanie stanowisk.

Analizując szanse i zagrożenia stanu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy należy wskazać kilka elementów, które już teraz są lub w nieodległej przyszłości staną się atutami. Z pewnością do takich należy zaliczyć nasycenie cennymi zabytkami (zespół pałacowo-parkowy w Gardzienicach, ruiny zbory kalwińskiego), co w uzupełnieniu z wartościowymi walorami krajobrazowymi może stanowić interesującą ofertę dla turystów. Uzupełniającym atutem może być baza noclegowa, która w ostatnich latach powoli wzrasta, a wskazana w Strategii Rozwoju Gminy turystyka, niewątpliwie będzie stanowić istotny impuls dla rozwoju miasta.

Wśród słabych stron obecnego stanu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy należy wskazać stan historycznego centrum miasta, które wymaga gruntownej rewaloryzacji. Zachowane tu liczne zabytkowe domy, zarówno objęte ochroną w formie wpisu do Gminnej Ewidencji Zabytków jak pozostające poza nią, wymagają rewitalizacji. Ponadto słabą stroną jest położenie na uboczu ważnych szlaków komunikacyjnych oraz brak informacji w szerszym zakresie związanych z istnieniem w Gardzienicach i Piaskach wyjątkowo cennych zespołów zabytkowej architektury.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Na wstępie należy podkreślić, że polityka władz Gminy Piaski w zakresie opieki nad zabytkami podąża w dobrym kierunku, gdyż zgodnie z dokumentami programowymi, największe nakłady są skierowane na najcenniejsze obiekty. Wymownym tego przykładem jest zestawienie kosztów poniesionych przez władze Gminy w ciągu ostatnich dwóch lat:

Projekt nr 1 (ruiny zboru kalwińskiego, wzgórze "Kościelec").

1.981.127, 55 zł ogółem w tym 1.135.957,25 zł środki zewnętrzne,

Projekt nr 2 (ruiny zboru kalwińskiego, wzgórze "Kościelec").

1.616.893, 27 zł ogółem w tym 1.216.339,10 zł środki zewnętrzne,

Projekt nr 3 (ruiny zboru kalwińskiego, wzgórze "Kościelec").

274.290,00 zł ogółem w tym 260.519,37 zł środki zewnętrzne.

Efektom tych starań jest bardzo dobrze zrewaloryzowane pod względem konserwatorskim wzgórze „Kościelec” z pozostałościami ruin zboru kalwińskiego, z czytelnym układem alejek, ścieżką dydaktyczną i odpowiednią ekspozycją całości.

Kolejny Projekt nr 4 dotyczył cmentarza wojennego z I wojny światowej w Gardzienicach Drugich, gdzie za sumę 156.056,25 zł ogółem (w tym 87.714,00 zł środki zewnętrzne), uporządkowano teren, usunięto zbędną zieleń, ustawiono pomnik i tablicę.

Niezwykle ważne jest także kompleksowe podejście do problemów związanych z obiektami zabytkowymi. Przed władzami samorządowymi stoi jeszcze wiele wyzwań mających na celu możliwie jak najlepsze wykorzystanie walorów zabytkowych gminy dla rozwoju turystyki i poprawy estetyki miasta.

Perspektywa budżetowa Gminy na lata 2021-2022 obecnie nie jest w pełni określona z uwagi na zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne, dlatego też nie można wskazać konkretnych wartości odnoszących się do nakładów na opiekę nad zabytkami w tym okresie.

7.1. Priorytety programu opieki

- A. ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego
- B. promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy

7.2. Kierunki działań programu opieki

A.1. zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

B.1. zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu zachowania. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne

7.3. Zadania programu opieki

A.1.1. w ramach kontynuacji realizowanych już projektów rewitalizacji na najbliższe cztery lata przewidziano zadania:

- weryfikacja Gminnej Ewidencji Zabytków,
- monitorowanie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie na obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków),
- wdrażanie zapisów programów rewitalizacji, studiów widokowo-krajobrazowych, katalogów typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego w realizacji zagospodarowania przestrzennego gminy (w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego),
- konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji),
- walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami miasta i urzędem konserwatorskim),
- ochrona panoram widokowych o wartościach kulturowych

B.1.1.

- prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów),
- rozszerzenie działań związanych z pozyskiwaniem środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy,
- bieżąca kontrola stanu zachowania zabytków, zarówno zespołów, jak i pojedynczych obiektów, przez inspektorów urzędu miejskiego,

- prowadzenie działań popularyzatorskich nakierowanych na podniesienie świadomości mieszkańców w zakresie lokalnego dziedzictwa kulturowego (zabytki architektury, ruchome i archeologiczne). Dostęp do tej wiedzy może wpłynąć na zmianę postaw ludności wobec dziedzictwa kulturowego i uczynić przedmiot troski. Widocznym przejawem tego zjawiska jest coraz częstsze informowanie właściwych organów o nielegalnych poszukiwaniach zabytków z wykorzystaniem detektora metali.

Z powyższymi działaniami powinno wiązać się przeprowadzenie akcji mającej na celu poinformowanie właścicieli gruntów, na których znajdują się stanowiska archeologiczne. Rozbudzanie świadomości mieszkańców o wartości znalezisk archeologicznych wynika także z rozwiązań ustawowych, w których podkreślono konieczność informowania nie tylko właściwy urząd konserwatorski ale także władz samorządowych (burmistrza) o zabytkach odkrytych w trakcie prowadzonych prac ziemnych (art. 32, pkt. 3 Ustawy o ochronie i Opiece nad Zabytkami). Należy tu pokreślić, iż w przypadku zabytków o szczególnej wartości archeologicznej znalazcy przysługuje nagroda, po dopełnieniu wszelkich formalności ustawowych.

- rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (np. cmentarzy),
- dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie,
- rewaloryzacja obszarów i obiektów zabytkowych przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji,
- zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, itp.),
- opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych.

Zadania dodatkowe

1. Aktualizacja informacji o dziedzictwie kulturowym miasta w prowadzonym przez Urząd Miejski portalu internetowym www.piaski.pl i związane z tym stałe poszerzanie zawartości portalu internetowego o informacje na temat historii miasta i gminy, zasobów dziedzictwa kulturowego, potrzeb ochrony oraz tradycji lokalnych. Powyższe zadanie mogłoby być realizowane przy współpracy z organizacjami pozarządowymi. Działania takie wpływają

na wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym, przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności turystycznej miasta, poprzez podniesienie rangi informacji turystycznej, podniesienie konkurencyjności dzięki ofercie turystycznej w miejscu zamieszkania, wzbogacania istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe.

2. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. "małych ojczyzn" i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej. Przykładem jak może wyglądać realizacja takiego programu może turniej wiedzy o Piaskach organizowany przez Miejski Centrum Kultury, przy wsparciu finansowym władz miasta.
3. Współudział w organizacji imprez kulturalnych, wydarzeń, uczestnictwo w programach zwłaszcza o znaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe
4. Działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych zasobach dziedzictwa kulturowego.
5. Stała opieka nad pomnikami i miejscami pamięci. Inwentaryzacja miejsc pamięci na terenie miasta, opracowywanie projektów lub koncepcji ich zagospodarowania.
6. Współpraca gminy z organizacjami pozarządowymi, muzeami, instytucjami regionalnymi, wojewódzkimi oraz ministerialnymi w promocji dziedzictwa kulturowego gminy.
7. Promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnianie problematyki ochrony dóbr kultury w mediach, Internecie, prasie, wydawnictwa własne gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym zwłaszcza finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania miasta, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zakłada się, że zadania określone w Programie ochrony zabytków dla Gminy Piaski będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

- A. współpracy władz miasta z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;
- B. własnych działań władz miasta:
- a. tworzenia prawa miejscowego;
  - b. finansowanie instytucji kultury, dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością lub użytkowanych przez gminę - miasto;
  - c. realizacja projektów i programów miejscowych;
  - d. inne - działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;
  - e. działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Priorytet 7.1.A - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- liczba wniosków złożonych do budżetu o dofinansowanie prac przy zabytku;
- liczba pozytywnie rozpatrzonych wniosków oraz kwota przyznana na dofinansowanie prac przy zabytku;
- liczba zweryfikowanych kart adresowych GEZ;
- liczba wykonanych kart ewidencyjnych dla obiektów planowanych do rozbiórki.

Priorytet 7.1.B - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi - liczba złożonych wniosków, liczba zleconych zadań, liczba uczestników, wysokość przeznaczanej kwoty;
- liczba imprez wykorzystanych do promocji dziedzictwa kulturowego.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Mając na uwadze fakt, że program opieki nad zabytkami jest odrębnym zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz terenu, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponuje gmina. Należy zatem przyjąć, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu Gminy Piaski, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.).

- a) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Promesa Ministra Kultury”
www.mkidn.gov.pl,
- b) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”
www.mkidn.gov.pl,
- c) informacje dotyczące Programu Miejsca Pamięci Narodowej www.mkidn.gov.pl,
- d) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej”
www.fwk.mkidn.gov.pl,
- e) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Kapitał ludzki” www.kapitalludzki.gov.pl,
- f) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Infrastruktura i środowisko”
www.mir.gov.pl oraz www.funduszeuropejskie.gov.pl/dokumenty,
- g) informacje dotyczące Programu Operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna”
<http://www.ewt.gov.pl> i inne,
- h) informacje dotyczące Regionalnego Programu Operacyjnego dla województwa lubelskiego
<http://www.rpo.lubelskie.pl/>.

Aktualizacja programu

W miarę realizacji zadań i poszczególnych projektów może nastąpić naturalna potrzeba aktualizacji czteroletniego programu ochrony zabytków i opieki nad Zabytkami dla miasta i gminy Piaski. Przyczyny takich zmian wiązać się mogą z nowymi wymogami formalnymi dotyczącymi programu, dostosowania go do ujawnionych w trakcie realizacji programu nowych zamierzeń właścicieli zabytków lub pojawienia się nowych możliwości finansowych i prawnych. W związku z tym program może być aktualizowany odrębnie dla poszczególnych zadań, obejmując zmiany w ich zakresie lub może być poszerzany o nowe zadania, wynikające z bieżących potrzeb. Zmiany programu winny być opiniowane przez Wojewódzkiego

Konserwatora Zabytków w Lublinie i zatwierdzone uchwałami Rady Miasta.